

DI GIROLAMO, Costanzo (2019): *Filologia interpretativa*. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, XXIV + 715 p.

Aquest volum esplèndid presenta quaranta-tres episodis (o un més, si comptem que «Due note per Jordi de Sant Jordi» n'agrupa dos) de la dedicació de Costanzo Di Girolamo a la filologia romànica, sobretot, però també a la reflexió sobre teoria de la literatura durant mig segle: foren publicats entre 1972 i 2016 (si bé el més antic ja circulà ciclostilat el 1969), excepte l'inèdit «Il movimento di Teresa» (p. 353-355), procedent d'una conferència de 2003, la substància del qual es podia llegir tanmateix en l'anotació de Di Girolamo a la seva antologia d'Ausiàs March *Páginas del cancionero* (2004, p. 432-433). Paolo Di Luca i Oriana Scarpato han tingut cura de l'edició i n'han repolit el text. La tria i l'ordenació dels treballs, molt meditates, són de l'autor, que amb bon criteri ha decidit no posar-los al dia, si calia: als originals, només s'hi han afegit entre claudàtors remissions internes i algunes referències bibliogràfiques.

La utilitat d'aquesta mena de recopilacions és evident, i en aquest cas més gran, perquè al costat d'articles ben coneguts apareguts en revistes amb molta difusió el lector hi trobarà ressenyes, notes recòndites i peces només publicades en xarxa, que ara reclamen atenció per virtut de la pàgina impresa. Però aquest volum no és solament útil per la comoditat de consulta, ni lloable solament per la intenció de celebrar, per iniciativa dels curadors, una llarga trajectòria professional. Des del títol a l'últim capítol («La filologia dopo la teoria»), que també hauria pogut actuar com una introducció, *Filologia interpretativa* és una defensa o, millor dit, una afirmació del valor de la filologia romànica no sols com a instrument per a l'establiment d'un text sinó com a mètode d'interpretació, de lectura comprensiva de l'obra en la tradició literària; un mètode flexible i per això superior, creu l'autor, a la rigidesa de moltes propostes que la teoria de la literatura ha anat produint de manera successiva, de vegades mesclada, al llarg del segle xx. Bon lector d'aquestes propostes, autor de manuals de teoria literària i molt atent als aspectes formals del text, Di Girolamo no condemna els teoritzadors —costa poc observar el seu respecte a idees de Roman Jakobson, Hans Robert Jauss, Wolfgang Iser o Cesare Segre, per exemple. Sí que vol fer constar la insuficiència d'alguns models massa «forti» (p. 678) i que sovint han limitat o renunciat a la interpretació, això és, el terme clau del volum i la qüestió (de mal definir) que sembla haver acompanyat l'autor des de la joventut fins ara. Si el lector repassa l'índex de noms del recull, veurà com hi destaca Gianfranco Contini.

Di Girolamo defineix el títol en una nota inicial:

la filologia che possiamo chiamare interpretativa non si applica solo a luoghi specifici dei testi, non è solo al servizio del commento, ma può e deve rivolgersi, con modalità diverse da quelle della critica intuitiva o anche di altre branche della stessa filologia, all'intelligenza di opere, di generi, motivi, perfino forme, contribuendo al contempo, ove sia il caso, alla messa a punto del testo; non in ultimo, deve comprendere nel suo studio le abitudini interpretative delle comunità letterarie a cui appartengono gli autori, le quali saranno a loro volta oggetto di interpretazione. (p. XI-XII)

Aquest objectiu es concreta a la primera secció (*Interpretazioni*, 25 capítols, p. 1-431), la part del lleó del volum, dedicada a la lírica i composta de treballs —tots menys un— escrits en la maduresa, i ara ordenats per cronologia de la matèria: els trobadors, l'Escola siciliana, una *petrosa* de Dante (1976), la tradició trobadoresca catalana, Jordi de Sant Jordi, Ausiàs March, l'obra en sicilià d'Antonio Veneziano, ja de finals del segle xvi. Tots il·lustren l'objectiu, sovint partint de «luoghi testuali controversi e quasi sempre irrisolti» o bé conflictius però «inossevati» (p. XI), però l'abast varia.

De vegades tenen com a missió final esdevenir una nota al text. Així, «Preistoria del sentimento: il 'sentire' nei poeti della Scuola siciliana» (p. 210-231) conclou amb una nova «parafraasi» de dos versos de Giacomo da Lentini (p. 231), però després d'haver recorregut des de l'Antiguitat el motiu de les llàgrimes que ablaneixen el diamant i, sobretot, després d'haver observat en unes concordançes del corpus poètic sicilià que el «sentimento» de Lentini era l'única ocurrència del substantiu i exigia precisar-ne el

significat. De manera equivalent, «Le donne ti disiano» (p. 233-250) vol corregir «la lunga storia» d'un error de lectura (p. 250): creure pel context cortès que *disiare* volia dir només 'desiderare qualcuno come persona amata', i no 'cercare'; com que l'objecte del verb és la famosa «Rosa fresca aulentissima», aquest error havia portat a tota mena d'interpretacions forçades, incloent-hi la lèsbica, rebutjada per Di Girolamo sense prejudicis en cap sentit. La correcció, suscitada per una edició crítica (i aquesta és una de les seves funcions), il·lustra un consell assenyat de Contini: no convé embrancar-se en qüestions enutjoses quan un passatge és net i reclama només el coneixement lingüístic (p. 242, i cf. p. 251 i 267-268 per a més *words of wisdom*), que en aquest cas passa per la gramàtica històrica i la documentació en sicília medieval (p. 247). «*Pir meu cori allegrari*» (p. 251-270) és similar: es tracta de provar que la frase és causal encara que sembli final; a més de l'anàlisi lingüística, fa falta la prova documental, i Di Girolamo la troba en un vers de Guido delle Colonne (p. 264), a partir del qual «tutto mi è apparso di colpo chiaro» (p. 268), com explica la interessant nota final sobre la gènesi de l'article. Un lloc crític de la sextina d'Arnaut Daniel i un de Marcabru porten a la discussió de «Past Participles with Active Meaning» (p. 167-174): amb recurs a bases de dades i exposant tota la crítica precedent, s'hi reinterpreten amb valor actiu les expressions «son Desirat» (ara entesa en el sentit 'cançó desitjosa, plena de desig' i no pas com un *senhal* amb majúscula) i «De fin'amor dezirada». L'atenció al camp semàntic de *desig* i termes afins —ja n'hem vist dos exemples— és una constant que recorre la primera part del llibre com el Guadiana.

Molts altres treballs, a més de contribuir a la «messa a punt» del text, van propagant el punt neu-ràlgic de la lectura en ones d'interpretació cada vegada més àmplies, com es pot veure ja en l'article que obre el llibre amb un trobador dels orígens i amb un dels termes primordials de la fina amor: «*Midons*: la canzone *Molt jauziens mi prenc amar* di Guglielmo di Poitiers» (p. 3-27), amb edició crítica al final. Il·lustra a la perfecció com la filologia determina la interpretació no ja del text sinó d'un gran poeta i de la poètica de la seva comunitat literària: e. g. no és el mateix entendre *con* com una conjunció causal que en el sentit de sexe femení, poc adequat al registre de la peça i al públic —conceptes de crítica adquirida—, cosa que no impedeix cercar el *double entendre* de «per la carn renovar» (p. 13). Fa joc amb aquest article el següent: «*Desamor*: la canzone [... *Nu]jils hom tan [... n]on amet* atribuïble a Raimbaut d'Aurenga» (p. 29-44). La descripció no pot fer-li justícia perquè, com en altres casos, l'exercici de lectura desplega els arguments a manera de nines russes, i cada capsula esdevé un excurs vàlid per ell mateix. L'objectiu és certificar l'atribució de la peça a Raimbaut d'Aurenga i no a Raimbaut de Vaqueiras, trobador més tardà, i editar-la al final. Di Girolamo comença amb un estat de la qüestió (i val la pena remarcar-ho, ja que aquesta peça canònica no sempre s'observa en articles actuals que, quan no ometen el punt de partida bibliogràfic, disgreguen la bibliografia prèvia en notes diverses, de manera que el lector sovint no pot saber qui ha dit què i quan, i així no es pot avançar en cap discussió) que porta a la llista dels arguments de l'admirat Joseph Linskill a favor del primer Raimbaut, dos dels quals ben sòlids (p. 32). Llavors afegeix els propis, amb especial atenció a la versificació, i l'article pren una altra dimensió: si la peça és del trobador d'Aurenga, ens les hauríem amb el (proto)gènere líric que expressa el desamor (p. 37). L'atribució, doncs, és significativa per a la història literària que es va configurant; com que s'hi pot confiar (des de Linskill), també hi fa força aquesta observació: la cançó «È ricca di immagini forti [...] il lessico è duro, fatto quasi solo di sostantivi e di verbi, con un'aggettivazione avara e pochi avverbi» (p. 39, i cf. p. 275 per a una de semblant), com escau al primer Raimbaut i als poetes potents. Els lectors de poesia agrairan aquesta mena de comentaris que normalment no es diuen en veu alta, potser per por de semblar un crític impressionista o alguna cosa pitjor. Els quatre treballs sobre l'alba de Giraut de Bornelh i la seva transmissió discutidíssima (p. 45-143) van molt més enllà de l'anàlisi de la variació, l'autoria i la interpretació de la poesia *a lo divino* o no, val a dir el debat sobre els orígens del gènere (p. 45-73).¹ L'estudi d'un testimoni extravagant (p. 81-106) amb una «evidente patina linguística siciliana» (p. 125), la descoberta de la versió anomenada *alba ambrosiana* per obra de Nello Berto-

1. El debat continua: vegeu MELIGA, Walter (2018): «Qualche nota su *Reis glorios*», *Lecturae tropatorum* 11, 51 p., <www.lt.unina.it>.

letti (estudiada a les p. 107-121) i la importància dels cançoners implicats en el conjunt de la transmissió, porten a la discussió d'un problema històric major: si en la introducció de la poesia trobadoresca a la Magna Curia siciliana hi hagué una *translatio studiorum* al Veneto (p. 123) o bé, com argumenten Di Girolamo i altres, un pas pel nord-oest italià (p. 142-143).

Dos altres articles analitzen els orígens i la tipologia del gènere del *salut* (p. 191-210) amb atenció particular a textos en francès (*Tristan* de Thomas i Maria de França), i dos més mostren com un romanista, en el seu constant exercici de literatura comparada amb base històrica, també ha de fer atenció al corpus llatí medieval, omnipresent per la formació cristiana dels escriptors (tal com ho són alguns clàssics llatins per la via escolar: e. g. Ovidi, p. 234-235). Per explicar un motiu d'Arnaut Daniel, el primer d'aquests dos treballs estudia extensament els precés de protecció característics de l'èpica i altres textos narratius (p. 145-166); la llista de llocs inclou un passatge del *Jaufre* i un de *La Faula* de Guillem de Torroella (p. 154-156), el primer dels quals —afegiria— sembla la font del segon, i no, o no tan sols, per la literalitat de la fórmula. «Canti di penitenza: da Stroński a Ausiàs March» (p. 175-189), centrat en el vers penitencial, destaca una peça atribuïda a Folquet de Marsella i amb transmissió catalana, i una de Peire d'Alvèrnia present al recull de Miquel de la Tor, que posseïa Ausiàs March, raó per la qual és més que suggeridor desglossar els motius de totes dues poesies i contrastar-los amb els del *Cant espiritual* (March, CV).

Els articles esmentats fins aquí en desordre convoquen tot l'instrumental del filòleg amb tal varietat d'aplicacions, argumentacions i conseqüències que aquestes 270 pàgines servarien d'exposició pràctica modèlica o *avviamento* per a qui vulgui dedicar-se a la lírica romànica medieval. En aquest punt, abans d'entrar de ple en la tradició catalana, el volum conté un estudi de *Così nel mio parlar voglio esser aspro* (Dante, *Rime*, CIII; p. 271-286), molt anterior a la resta, com s'ha indicat. Sense entrar en el seu contingut, val la pena remarcar que ja el 1976 Di Girolamo prestava atenció particular al lèxic poètic, a les bases de dades, a la versificació i a la preceptiva (en aquest cas el *De vulgari eloquentia*). Encara que alguns referents crítics siguin prou diferents (Peter Dronke, p. 284) i que l'orientació tingui un aire d'època —la comparteix amb *Le Vocabulaire courtois* de Glynnis M. Cropp, de 1975—, hi ha una noció que irradia en molts estudis posteriors: l'estudi crític del lèxic (i per això fan falta les concordances) permet determinar la tensió entre el codi tradicional i l'ús que en fa un poeta; més encara: en la tradició d'Arnaut Daniel i les *petrose*, els mots *forts* lligats per la rima (i els mots-rima, pròpiament parlant) prenen un relleu semàntic especial, a diferència de l'ús de la rima en Petrarca i successors (p. 278). Aquesta última remarca dona compte d'una de les aportacions principals de Di Girolamo al coneixement de la poesia medieval en àrea catalana: l'estudi dels estramps i, doncs, el reconeixement de la línia esmentada (incloent-hi Raimbaut d'Aurenga) en l'obra d'Andreu Febrer i Jordi de Sant Jordi. D'aquest, hi ha les «Due note» esmentades (p. 303-312), una sobre el possible origen joglaresc del poeta i l'altra sobre l'estramp «mascle/m'ascla». Sembla que Febrer no hagi estat representat al volum amb un article, però de fet tots dos poetes prenen la seva justa dimensió en el repàs sobre versificació catalana medieval de la part III (p. 609-618), i és aconsellable buscar-ne les moltes altres referències a l'índex de noms. (Aquest índex permet recórrer el volum i relligar, per exemple, els esments a Joanot Martorell: són bones observacions de lector i fan present que *Tirant lo Blanc* demana interpretació molt més enllà dels préstecs.)

La remarca més general sobre el lèxic d'un poeta, a propòsit de *Così nel mio parlar*, ve a tomb per recordar que Di Girolamo publicà una part de la tesi de *laurea* en filologia romànica (1970) a l'article «Ausiàs March and the Troubadour Poetic Code» (no inclòs en el recull ressenyat) mentre enllestia unes concordances de l'obra marquiana, com declarava a la nota inicial.² No convé duplicar la dedicació («romanista i catalanista»: *GEC*, s. v.) d'un romanista que, com és natural, ha tingut en compte la tradició catalana i que des del principi —aquesta és la qüestió— l'ha integrada en la visió de conjunt que reclama l'ofici, especialment si el filòleg arriba al segle XV i es troba amb la figura imponent de March. Aquesta feina culminà en les *Pàgines del cancionero* esmentades més amunt (i publicades al

2. Dins GULSOY, Joseph / SOLA-SOLÉ, Josep M. (ed.) (1977): *Catalan Studies. Volume in Memory of Josephine de Boer / Estudis sobre el català. Volum en memòria de Josephine de Boer*. Barcelona: Hispam, p. 223-237.

costat de la traducció tan llegidora com filològica de José María Micó). *Filologia interpretativa* incorpora cinc treballs paral·lels al llarg procés de preparació d'aquesta antologia, per bé que March també té presència en el que tracta de la poesia penitencial, com hem vist, i tanca el que inicia la part de lírica catalana del volum: «L'heredità dei trovatori in Catalogna» (p. 287-302). L'espina dorsal d'aquest esbós és el pas de la poesia «cantabile» a la «scrittura» (p. 296) —amb l'excepció reconeguda de Jordi de Sant Jordi, si bé potser convindria preguntar-se si algú afegia música a les balades i els lais— i les novetats que la poesia catalana exhibeix llavors amb un sincretisme característic (p. 299). March representa, per a Di Girolamo, l'etapa següent: contra la tesi d'Amadeu Pagès —March fou un trobador *attardé*—, la seva sempre ha estat que March violà des de dins el codi cortès (cf. l'article de 1977, p. 236), trencant definitivament «con i miti dell'amore cortese e con la retorica feudale» (diu ara la p. 302, de 1994). «Medievalisme i modernitat d'Ausiàs March» (p. 313-322) completa l'argument: si tampoc té «res en comú, ideològicament, amb els italians», March es col·loca «fora de la tradició» (p. 322)—una observació general que també havia expressat Gabriel Ferrater, a qui li agradava fer el joc de comparar-lo amb John Donne, com aquí (p. 311). La revolució de la poesia marquiàna es pot observar en la forma, per exemple en la manera com transforma els gèneres heretats, i en el fons d'una poètica que, d'acord amb Di Girolamo, posa el desig en primer terme sense contemplacions: «quella di March è una poètica dell'amore come desiderio», afirma en analitzar el terme *voler* i trobar-hi el valor 'attrazione sessuale' en tres ocurrences («Ausiàs March e le donne», p. 337-351, 345) —la concordança permet aquesta mena de recorreguts pel lèxic poètic, metodològicament necessaris per molt que es puguin establir distincions entre les diverses etapes d'una obra amb deu mil versos. La «Lectura del poema XXV» (p. 323-335) ho especifica en un vers enigmàtic per la referència externa al text: March diu a Plena de seny, «mal grat haureu del que fés un matí» (XXV.38). Di Girolamo coincideix amb Amadeu Pagès i tendeix a interpretar el *fet* en clau sensual, pel context i per la memòria poètica del matí que Guillem de Peitieu evoca eròticament en un passatge (*BdT* 183.1, v. 19-24) citat en diversos articles del volum; la conclusió és prudent: «nadie podrá jamás explicar la alusión del v. 38» (p. 330). El lector, entengui el *fet* així o d'una altra manera, hi surt guanyant amb les reflexions sobre els problemes d'interpretació d'aquesta mena d'obscuritat, més corrent en la literatura contemporània (p. 330-334). Després de la nota ja esmentada sobre «Il movimento di Teresa», un terme de March (XXIII.36) que Di Girolamo proposa entendre en sentit aristotèlic, la secció marquiàna acaba amb la ressenya (p. 357-381) de l'edició crítica de Robert Archer (1997). Valia la pena reproduir-la per recordar la necessitat d'avaluacions realment acurades i exigents, i per la vigència de moltes observacions que abasten també les edicions anteriors: per exemple, la consideració de les possibles variants d'autor (p. 371) o els judicis (p. 359) sobre l'edició de Joan Ferraté (1979).

Dos articles sobre el redescobert Antonio Veneziano tanquen la part I. El primer és la introducció a una edició crítica, basada en un autògraf de 1581 o poc després, que havia restat inèdita per la mort de l'editora, Gaetana Maria Rinaldi (p. 403-431). El segon relliga els dibuixos a ploma de l'autògraf amb el gust figuratiu dels versos (p. 419-431).

Les parts II (*I trovatori ritrovati*, 2 capítols, p. 433-469) i III (*Pagine di Novecento*, 8 capítols, p. 471-549) continuen la disposició cronològica per la matèria. L'interès especial del retrobament és que ho és ben a principis del segle XIX, abans de Raynouard (1816) i el desplegament de la filologia romànica. Di Girolamo hi estudia primer *Le Troubadour* (1803) d'Antoine Fabre d'Olivet, no fixant-se tant en les falsificacions com en les poesies autèntiques que Fabre adaptà al seu occità per tal que no desentonessin de les inventades (p. 442-444 per a un suposat sonet de Jordi de Sant Jordi creat a partir d'uns versos existents). El segon article investiga el coneixement dels trobadors per part del jove Ugo Foscolo en aquest mateix moment històric. Les pàgines dedicades al segle XX contenen mostres de crítica literària exercida als anys 70 i 80 (a propòsit d'Eugenio Montale i altres poetes i crítics italians), i encetada amb un opuscle sobre Tudor Argezi ciclostilat el 1969 i en part publicat a Reus el 1972 —la primera publicació en termes absoluts.³

3. Vegeu la bibliografia completa de l'autor a <<http://www.filmod.unina.it/bibdoc/cdg.htm>>. [Consulta: 30 de juliol de 2020.]

Les parts restants contenen aspectes, no gens desconnectats de la labor filològica, que l'autor ha volgut destacar per separat. La part IV (*Momenti di storia del siciliano*, 2 capítols, p. 551-584) tracta de la llengua dels hebreus a la Sicília medieval i del context religiós del *Libru di transitu et vita di misser sanctu Iheronimu*, traducció siciliana del toscà que el mateix Di Girolamo havia editat uns anys abans (1982) i li devia facilitar un coneixement del sicilià no poètic exhibit a la primera part (e. g. p. 247). El títol de la part V (*Teoria metrica, metrica storica*, 2 capítols, p. 585-627) ho diu tot: sense una base teòrica segura no es pot estudiar històricament la versificació. Els dos treballs són complementaris també si ens fixem que l'anàlisi de les figures mètriques a «Teoria e prassi della versificazione» (p. 587-598) s'exemplifica amb versos de la *Commedia*, i que a l'excel·lent interpretació de la versificació catalana medieval (p. 599-627) hi té relleu l'anàlisi del decasíllab i en particular el de la traducció de Dante per obra d'Andreu Febrer. Aquest coneixement de la mètrica es trobava a faltar des d'Alfons Serra-Baldó.⁴ La revaloració de la versió de Febrer *per se* és una aportació de primer ordre, tractada en un assaig de la part I («Poesia italiana in catalano», p. 383-402) sense l'anacronisme lingüístic d'alguns crítics anteriors.

La part VI (*Teoria della letteratura e ritorno alla filologia*, 4 capítols, p. 631-693) té un aire autobiogràfic. Comença amb un article de semiologia, a partir de Hjelmstev, publicat per primera vegada el 1976 («Glossematics and the Theory of Literature», p. 631-640), i segueix amb dos panorames («Interpretazione e teoria della letteratura», p. 641-663; «Tendenze attuali delle teorie della letteratura», p. 665-678) que van des de l'estructuralisme lingüístic i el formalisme rus fins a principis dels anys 90, val a dir fins a la crisi dels models teòrics assenyalada per Cesare Segre i aquí avaluada de nou. Els dos assajos conserven el caràcter polèmic, per bé que s'han de llegir sobretot com una reflexió, passada per l'experiència a la Johns Hopkins (e. g. p. 674-675), sobre l'impacte de les escoles de crítica teòrica a Itàlia en particular. És en aquest context que fa ple sentit el retorn a la filologia: «La filologia dopo la teoria» (p. 679-693) situa la posició personal de Di Girolamo ja en els anys 70 (p. 679, i cf. p. 678) i explica com el «distacco» del filòleg s'ha de matisar, perquè, a Itàlia, foren els romanistes precisament els qui acolliren les teories dels anys 60 en endavant, i perquè alguns aspectes, com ara la comparatística, ja venien de natural amb la filologia. La descripció d'una declaració de la Societat italiana di filologia romana sobre la disciplina fa d'epíleg (p. 689-693), però, ja s'ha dit, també es pot llegir de bon principi per entendre el propòsit exemplar de tot el volum, que és també una *mina de contento*.

Lluís CABRÉ
Universitat Autònoma de Barcelona

ESCARTÍ, Vicent J. (ed.) (2019): *Nunc dimittis. Estudis dedicats al professor Antoni Ferrando*. València: PUV, 602 p.

Amb motiu de la jubilació del professor Dr. Antoni Ferrando Francés, catedràtic de Filologia Catalana de la Universitat de València, s'ha publicat un volum miscel·lani de treballs redactats per col·legues de l'homenatjat, sota la cura del professor Dr. Vicent Escartí, que va col·laborar amb Ferrando anys enrere en treballs de recerca. El volum, prou gruixut, aplega fins a vint-i-tres treballs, no cal dir que tots molt interessants, precedits de la presentació de l'editor i d'un apunt biogràfic de la mà de la filla de l'homenatjat. Nogensmenys, l'espai de què disposem obligarà a comentar-ne tan sols uns quants, ga i lla del volum, amb criteris de tria del tot subjectius.

El volum s'ha dividit en dues parts. La primera consta de cinc treballs dedicats a l'obra d'Antoni Ferrando, i la segona part conté el gruix del volum, amb divuit treballs sobre temàtica diversa, és a dir, estudis en homenatge al professor Ferrando.

4. SERRA-BALDÓ, Alfons (1935, octubre): «El decasíllab català i l'endecasillabo italiano», *Quaderns de poesia*, 1.3, s. p. [21-29].